

УДК 336.77.01

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРЕДИТНОГО МЕХАНІЗМУ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ, ЙОГО РОЛЬ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Т. Кікена

Львівський національний університет імені Івана Франка

На сьогодні розвиток кредитних відносин комерційних банків та їх зв'язок з реальним сектором економіки залежать від дієвого механізму функціонування кредитної системи держави. В статті автори обґрунтовують зміст кредитного механізму комерційних банків як чинника стабілізації економіки, уточнюють структуру та основні складові даного поняття з допомогою досліджень наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів.

Ключові слова: кредитний механізм, кредитна система, кредитні відносини, позичка, суб'єкт/об'єкт кредиту, кредитна політика.

Однією із засад життєздатності ринкової економіки є наявність сучасної кредитної системи та механізму, який забезпечує стратегію її функціонування. При цьому варто зазначити, що часто кредитну систему уособлюють лише з існуванням банківської та парабанківської системи. Однак на принципах процесу кредитування працюють також: підприємства (у взаємовідносинах «постачальник-покупець»), держава в особі органів загальнодержавного та місцевого підпорядкування, інститути та фонди транснаціонального рівня.

В Україні кредитна система перебуває у стадії становлення і на сьогоднішній день її повноцінне створення неможливе без наукового обґрунтування принципів функціонування, глибокого розуміння сутності та основоположних понять кредиту, позики, кредитування.

Зокрема, досліджуючи ринкові та кредитні взаємовідносини, необхідно науково обґрунтувати поняття кредитного механізму, структурувати основні його елементи, визначити його вплив на економічний розвиток держави.

Хоча кредитний механізм на даному етапі розвитку банківської системи доцільно вважати сформованим, але кожен його етап в умовах економічної невизначеності набуває своїх специфічних рис, які залежать від функціонування всіх його елементів, їх взаємозв'язку і взаємообумовленості.

Дослідження проблеми, пов'язаної з визначенням категорії «кредитного механізму», зосереджено на вирішенні таких завдань:

дати визначення кредитного механізму функціонування системи кредитування на макро- та мікрорівнях;

структурувати основні елементи кредитного механізму, а саме: принципи, важелі, середовище та методи його функціонування;

визначити роль кредитного механізму в умовах становлення ринкової економіки України.

Вивченню проблеми функціонування кредитного механізму в тих чи інших періодах розвитку економіки присвячено чимало праць багатьох вітчизняних і зарубіжних економістів, до яких належать М.Т. Берков, Н.І. Валенцева, О. Заруба, В.В. Земсков, В.В. Кисельов, А.М. Косой, О.І. Лаврушин, А.М. Мороз, М.І. Савлук, В.М. Соскін, І.С. Гуцал, Р.І. Тиркало, М.А. Боровська та інші. Проте у даних роботах досліджуються або окремі аспекти функціонування кредитного механізму, або його дія на окремих етапах економічного розвитку, при цьому мало уваги приділено визначенню даного поняття та складових кредитного механізму, особливостям та напрямкам його розвитку в умовах формування ринкової економіки. Розглянемо окремі підходи до визначення поняття «кредитний механізм».

Одним із напрямів вивчення кредитного механізму є його трактування як складової господарського механізму держави.

В енциклопедичному словнику Барихіна А. Б. кредитний механізм трактують як «складовий елемент господарського механізму, який включає принципи кредитування, кредитне планування та управління кредитом, умови і методи банківського кредитування, способи його кількісного регулювання, стягування плати за кредит» [2, с. 445-451].

Незважаючи на те, що А. Барихін розглянув структуру кредитного механізму, в даному визначенні немає жодних посилань на кредитну систему як відокремлену частину народногосподарської системи держави і кредитний механізм як сукупність засобів, що забезпечують життєздатність кредитної системи. Важливим лише є прив'язка кредитного механізму як інструменту реалізації кредитної політики. Первинність понять кредитної політики і кредитного механізму розглянемо нижче.

Ще одним уточненням до поданої структури кредитного механізму є невпорядкованість основних важелів, методів, середовища (правового, економічного, інформаційного простору), та інфраструктури, через яку будуть впроваджуватися основні принципи розвитку системи.

Другим напрямом вивчення кредитного механізму, на наш погляд, є його трактування як засобу, чи основи функціонування кредитної системи.

Кредитна система за визначенням групи дослідників банківської справи [7, с. 20] – це «сукупність кредитних відносин, форм і методів кредиту та кредитні установи; кредитну систему представляють банки». За умови такого трактування значення кредитної системи звужується лише до визначення її як банківської системи, і повністю втрачається її зв'язок з такими суб'єктами кредитного ринку як страхові, лізингові, факторингові компанії та інші суб'єкти парабанківської системи.

За визначенням фінансово-кредитного словника [12, с. 446] кредитна система – сукупність кредитних відносин і кредитних інститутів, які організують ці відносини. Кредитна система функціонує через кредитний механізм, який являє собою систему зв'язків: між кредитними інститутами та різноманітними секторами економіки щодо акумулювання грошового капіталу і його інвестування; між самими кредитними інститутами з приводу перерозподілу грошового капіталу в рамках діючого ринку капіталу.

В даному випадку кредитний механізм трактується як система зв'язків. Отже, кредитний механізм набирає якості системи, яка включає в себе суб'єкти, об'єкти та зв'язки, що виникають як наслідок взаємовідносин між складовими частинами даної системи. На нашу думку, таке трактування кредитного механізму призводить до помилкового дублювання складових кредитної системи, що підтверджується прикладом праці Тиркало Р.І. [10, п. 8.2], де науковець виділяє такі елементи кредитного механізму: суб'єкти кредитування, об'єкти кредитування, форми кредитування, механізм надання та погашення позичок тощо.

Звичайно, перелік складових системи і механізму, на базі якого вона (система) функціонує є близькими (інколи навіть тотожними), але механізм лише відображає методи і прийоми функціонування/налагодження зв'язків в середині системи, але ні в якому разі не елементи системи, які ці зв'язки породжують. Візьмемо, наприклад, ситуацію: позичальник звертається до кредитора за придбанням накопичених кредитором ресурсів. В даному випадку, кредитор, позичальник і позичений капітал, зв'язки з приводу надання позички - все це елементи кредитної системи, а вже способи і методи узгодження зв'язків/відносин між суб'єктами системи, а також інструменти управління, що забезпечують її (систему) функціонування, є кредитним механізмом.

Зауважимо, що в багатьох навчальних підручниках з «Грошей, фінансів, кредиту» не виділяють окремо поняття фінансового та кредитного механізму, а стверджують що саме цілісний фінансово-кредитний механізм є важливим стабілізаційним інструментом економіки України. Відмінності понять фінансового та кредитного механізмів обґрунтував Гуцал І.С. На думку науковця і кредитний, і фінансовий механізми є інтегральними елементами господарського механізму, однак, є як мінімум дві основні відмінності щодо різного призначення даних категорій [5, с. 8-11]:

1) Перша і основна відмінність, причина відокремлення даних понять, є те, що кожна економічна категорія має власний механізм функціонування (фінанси – фінансовий, кредит – кредитний);

2) Друга «відмінність – причина відокремлення» понять є завдання, які виконуються різними системами (фінансовою та кредитною) при застосуванні відповідних механізмів. Так, завданням фінансової системи є розподіл вартості на нееквівалентній і безповоротній основі, а метою є формування та використання грошових фондів цільового призначення. Кредитна система, навпаки, зумовлює необхідність перерозподілу вартості на еквівалентній, але поворотній платній основі. При цьому фонди грошових коштів, що формуються в рамках такої системи, не мають яскраво вираженого цільового призначення.

Слід відмітити, що об'єднання категорій фінансів та кредиту і підпорядкування їх організації фінансово-кредитному механізму доцільне лише з точки зору взаємозв'язку цих категорій, які виходять із спільного грошового обороту, на макроекономічному рівні (рівень держави, світу).

В цей же час Гуцал І.С. виділяє окремі складові кредитного механізму такі, як клієнти, банківська система, державні органи та інші суб'єкти кредитних відносин, типи кредитних відносин тощо. В даному випадку більш доцільно звернутися до базових елементів фінансового механізму, оскільки в певній мірі вони переплітаються. Окрім цього визначення структури фінансового механізму є більш обґрунтованим та узгодженим в понятійному апараті досліджень економістів – науковців. На сьогодні мабуть ні в кого не викликає сумніву, що фінансовий механізм базується на: фінансових методах, фінансових важелях та правовому, нормативному та інформаційному забезпеченні. Пізніше при визначенні основних елементів кредитного механізму ми звернемося до цього визначення.

Розглянемо ще один підхід до визначення необхідності існування кредитного механізму, як інструменту реалізації стратегій (політики) конкурентного розвитку кредитора (наприклад, з банківської сфери), як засіб впровадження кредитної політики на мікро та макrorівні.

Важливим є питання первинності значення кредитного механізму та кредитної політики. З одного боку, кредитний механізм є сукупністю методів, важелів, форм та інструментів, які використовуються для забезпечення функціонування кредитної системи держави та світу. З іншого боку, кредитна політика – система кредитних заходів, спрямованих на забезпечення економічних інтересів держави [7, с. 26].

За визначенням фінансово-кредитного словника [12, с. 445] кредитна політика – сукупність заходів по управлінню об'ємами кредитів та рівнем процентних ставок, а також регулювання ринку позичкового капіталу. Кредитна політика - складова частина економічної політики держави, спрямованої на регулювання економічного росту держави, стримування інфляції, забезпечення зайнятості населення і вирівнювання платіжного балансу.

Кредитна політика на мікро рівні – складова частина політики комерційного банку чи іншої кредитної організації щодо забезпечення їх діяльності.

Щодо процесу реалізації кредитної політики, то її можна розбити на три основні етапи:

- розробка науково обґрунтованих цілей функціонування та розвитку кредитної системи;
- побудова та використання відповідного (кредитного) механізму впровадження даної політики в життя;
- здійснення практичних дій, направлених на досягнення розроблених цілей та мети.

На підставі вищевикладеного, роль кредитного механізму звужується лише до інструменту впровадження кредитної політики окремої організації, суспільства в життя. Однак не слід забувати, що кредитний механізм як інструмент реалізації кредитної політики охоплює лише частину важелів та методів її впровадження в залежності від поставленої мети в певний конкретний відрізок часу. Насправді ж, кредитний механізм в глобальному розумінні цього поняття включає в себе всю сукупність заходів, з допомогою яких можна будувати ту чи іншу кредитну політику.

Отже, на нашу думку первинність кредитного механізму обґрунтована через визначення цього поняття як засобу функціонування певної системи, а кредитна політика лише своєю сутністю надає цьому поняттю певної направленості, використовуючи ті чи інші складові кредитного механізму.

Проаналізувавши різноманітні підходи щодо визначення суті, складових елементів та ролі кредитного механізму, спробуємо дати визначення цього поняття, використовуючи результати досліджень вчених-економістів.

На нашу думку, більш чітке визначення кредитного механізму і його структури можна надати лише за таких умов:

- по-перше, необхідно враховувати при визначенні сутність кредиту як відносин щодо запозичення грошових коштів на умовах повернення, строковості та платності;
- по-друге, необхідно виходити з конкретного визначення самого поняття механізму, що представляє собою сукупність способів та методів, завдяки яким відбувається функціонування певної системи, рух якої і забезпечується даним механізмом.

Кредит за І. Бернардом (від лат. *credere* вірити, довіряти) – це акт довіри, який передбачає обмін двох платежів, відділених один від одного у часі; майно чи засоби платежу, які надаються в обмін на зобов'язання чи перспективу їх повернення, або звернення щодо їх стягнення [3, с. 496]. На його думку, з категорією кредит пов'язано ще два поняття: час та ризик. При здійсненні такого акту довіри повинен існувати ґрунтовний механізм дії, що покриватиме ризик неплатоспроможності позичальника, який зростає в залежності від збільшення термінів надання такої позички.

За визначенням українських вчених кредит можна також розглядати як позичку в грошовій або товарній формі, що надається на умовах повернення та платності і виражає відносини між кредитором та позичальником. Таким чином, кредит потрібно визначати як економічні відносини з приводу зворотного руху позиченої вартості. Об'єктом цих відносин є позичка, тобто не можна повернути кредит, в ньому (у відносинах) перебувають, а повертають позику [6, с. 356].

Кредит як економічні відносини з приводу зворотного руху позиченої вартості відображає теорію кредитних відносин, відповідаючи на питання «що?» (що є кредит, в чому його сутність?), а кредитування відображає реалізацію кредитних відносин на практиці, техніку й технологію, надання та повернення позичок, відповідаючи на питання «як?» (як організувати кредитні відносини у процесі надання і погашення позички, за якими правилами або за якими принципами це слід робити?).

Тепер спробуємо підійти окремо до визначення суті механізму. Під поняттям «механізм» в механіці традиційно розуміють спосіб функціонування певної системи, тобто реалізації функцій її окремих елементів. Тому кредитний механізм доцільно визначити як спосіб функціонування кредитної системи, незалежно від її розміру та рівня. Тобто, може йти мова як про кредитний механізм в цілому (національної/світової кредитної системи), так і кредитний механізм окремої кредитної організації, наприклад банку.

Розглянемо структуру кредитної системи держави з визначенням суті усіх її елементів [рис.1].

Отже, позичена вартість є реальною (у грошовій або товарній формі) й фактично переданою кредитором позичальнику. Така передача оформляється відповідною угодою з дотриманням вимог чинного законодавства і називається позичкою.

Кредитори – учасники кредитних відносин, які мають у своїй власності вільні кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам.

Позичальники – учасники кредитних відносин, які мають потребу в додаткових коштах і одержують їх у позичку від кредиторів.

Згідно теорії групи вчених економістів [8, с. 92-93] виділяють види кредитних відносин за суб'єктами кредитної угоди, а саме, між:

- банками та підприємствами,
- банками та державою,
- підприємствами,
- банками та населенням,
- фізичними особами,

- підприємствами та населенням,
- банками,
- зовнішньо-економічні.

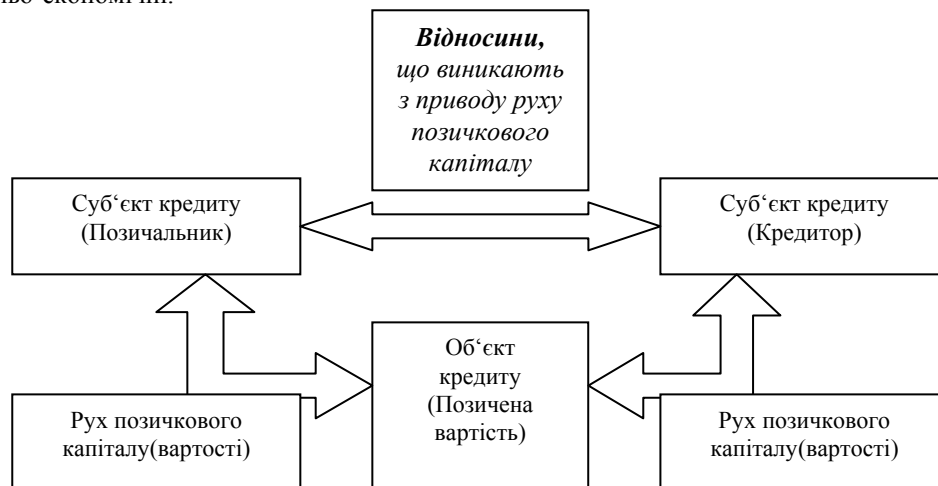

Рис. 1. Кредитна система та її основні елементи. Основи функціонування кредитної системи України в ринкових умовах господарювання.

З погляду існування ринку позичкового капіталу, як місця, де відбувається процес «купівлі-продажу» кредитних ресурсів, механізм кредитного ринку – це механізм об'єднання продавців і покупців і перерозподілу кредитних ресурсів через систему ціноутворення і конкуренцію. В умовах ринкової економіки кредитна система відтворює кредитні відносини, які виникають у зв'язку з перебігом тимчасово вільних коштів від банків (продавців) до підприємств, організацій, населення (покупців) на умовах повернення з обов'язковою виплатою відповідних процентів за їх використання.

Щодо руху позиченої вартості, то в процесі кредитних відносин позичена вартість проходить наступні етапи: акумуляція вільної вартості кредитором – розміщення вільної вартості в позичку – використання позичальником коштів, одержаних у тимчасове користування – вивільнення використаних позичальником коштів з обороту – повернення позиченої вартості кредитору зі сплатою відсотків.

На підставі визначення місця кредитного механізму на ринку позичкового капіталу та вивчення елементів кредитної системи, можна дати розширене визначення поняття «кредитний механізм» на макро- та мікрорівні.

Отже, з позиції макрорівня кредитний механізм – це закони, принципи руху позиченої вартості на ринку позичкового капіталу та способи, методи, прийоми реалізації функцій елементів кредитної системи у зв'язку з існуванням відповідного типу кредитних відносин.

Щодо визначення кредитного механізму на мікро рівні, а саме на рівні окремої організації, - це сукупність форм, методів, важелів та необхідного забезпечення провадження кредитування згідно затвердженої кредитної політики суб'єкта кредитування (кредитора).

Тепер розглянемо склад, основні структурні елементи кредитного механізму.

– 1. Методи кредитування. Забезпечення функціонування кредитних відносин відбувається через використання методів кредитного забезпечення суб'єктів цих відносин. Методами кредитного забезпечення є методи кредитування, які проявляються через відповідні форми кредиту.

– Важелі процесу кредитування – це прийоми дії кредитного механізму на певних стадіях процесу кредитування і визначають основні умови кредитування. До основних важелів відносять: процентну ставку, облікову ставку НБУ, норму резервування, максимальну суму кредиту «в одні руки», норму амортизації основної суми кредиту, коефіцієнти покриття заставою відповідної суми кредиту тощо.

– Принципи кредитування відображають основні положення кредитного механізму, що визначають процес кредитування. До них відносять: цільове призначення, строковість, платність, забезпеченість, поверненість, а також диференціацію кредитів (визначення кредитоспроможності позичальника) [9].

– Умови кредитування, які відображаються в кредитному договорі та включають в себе об'єкт (цільове призначення) кредиту та його загальна сума, строки надання, відсоткова ставка та відсоткові періоди, сплата інших комісій банку, попередні умови фінансування, період дозволеного отримання, погашення кредиту, умови дострокового погашення кредиту, умови платежу, заяви, гарантії та зобов'язання сторін, забезпечення кредиту, випадки невиконання, регулююче законодавство та інші умови відповідно до кредитної політики кредитора та методу кредитування, виду кредитних відносин.

– Етапи процесу кредитування та управління кредитним процесом. Процес кредитування включає наступні етапи його реалізації: формування портфеля кредитних заявок – розгляд заявок і проведення переговорів з потенційним позичальником – оцінка кредитоспроможності позичальника та ризику, пов'язаного з наданням кредиту – прийняття рішення щодо кредитування і форми його надання (структурування кредитної трансакції) – підписання кредитної угоди і оформлення кредитної справи

позичальника – контроль за виконанням умов кредитної угоди та погашення кредиту – повернення кредиту з відсотками та закриття кредитної справи [4]. Процес кредитування, як і будь-яка діяльність, підлягає управлінню на засадах планування, моніторингу та контролю, регулювання.

– Інформаційне, нормативно-правове забезпечення. Ці елементи кредитного механізму передбачають наявність інформаційного, наукового, методичного, кадрового забезпечення, системи безпеки, взаємодії підрозділів в процесі кредитування; а також охоплюють систему законів, нормативних актів, що регулюють діяльність в сфері кредитування.

Таким чином, обсяг, ціна, умови кредитування та інші складові кредитного механізму комерційного банку перетворюють кредит у визначальний елемент економічної активності і вартості грошей. Підйом економіки розвинених країн світу залежить від розвитку спеціалізованих організацій, які концентрують збереження в розмірах, необхідних для того, щоб покрити потребу в капіталовкладеннях і фінансуванні обміну товарами та послугами. Будь-який кредит (комерційний, інвестиційний, споживчий) мобілізує купівельну спроможність, що за інших обставин могла б залишитися не використаною. Кредит, як бачимо, міняє потенційний попит на активний попит, який потім реально змінює ринок.

Кредит спочатку зародився в торгівельній практиці і надавався приватним особам і торговцям з метою використання своїх вільних коштів. З часом кредитування стало окремою діяльністю, мета якої - встановити непрямий зв'язок між вільними грошовими коштами і позичальниками. Ця діяльність, яка вимагає спеціальної техніки і різноманітних інструментів, здійснюється спеціальними підприємствами, т. т. банківськими закладами в широкому розумінні.

Аналізуючи проблеми, висвітлені в даній статті, приходимо до висновку, що саме шляхом мобілізації грошового (позичкового) капіталу і концентрації інвестицій в ключові сектори економіки кредитна система через кредитний механізм сприяє росту виробництва, науково-технічному прогресу, забезпеченню збалансованого росту економіки.

1. Банковское дело: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп./под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 672с.
2. Барихин А. Б. Экономика и право. Энциклопедический словарь. – М.: Книжный мир, 2000. – 928с.
3. Бернар Ив, Колли Жан-Клод. Толковый экономический и финансовый словарь. Москва: международные отношения, 1997.
4. Боровская М. А. Банковские услуги предприятиям: Учебное пособие. – Таганрог; Изд-во ТРТУ, 1999. – с.169// <http://www.vipdiplom.ru/books/35/169/1/>
5. Гуцал І. С. Функціонування кредитного механізму в Україні в перехідний до ринку період. – Тернопіль: «Збруч», – 1999.
6. Коваль Н. О. Особливості підвищення ефективності кредитування фінансового механізму в Україні// Актуальні питання удосконалення фінансово-кредитного механізму в Україні. Збірник наукових праць науково-практичної конференції 29-30/05/2003р.- Запоріжжя: ЗНТУ, 2004. – 374с.
7. Кредитна система України і банківські технології. Навч. посібник.: у 3 кн./ В. С. Стельмах, А. В. Шаповалов, В.Л. Кротюк; за ред. д.е.н., проф. І.В. Сала. – Львів: ЛБІ НБУ, 2002. – 580с.
8. Семко Т. В., Руденко М. В. Гроші та кредит у схемах та таблицях. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – с.158.
9. Словарь экономических терминов //
10. <http://glossary.bank24.ru/glossary/char.%CF/word.3502/>
11. Тиркало Р.І. «Банківська справа» (<http://library.if.ua/books/116.html>).
12. Управление деятельностью коммерческого банка (банковский менеджмент)/под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Юристъ, 2003. – 688с.
13. Финансово-кредитный энциклопедический словарь. Под ред. проф. А. Г. Грязновой. – М.: Финансы и статистика, 2002.
14. Фінансовий менеджмент/ за ред. Г. П. Кірейцева. – Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. – 531с.
15. Энциклопедический словарь. Современная рыночная экономика. Государственное регулирование экономических процессов/ Общ. ред. проф. Кушлин В. И. , Чичканов В.П. – М.: Изд-во РАГС, 2004. – 744с.

THEORETICAL BASIS OF CREDIT MECHANISM OF COMERCIAL BANKS, ITS ROLE IN ECONOMY OF UKRAINE

Kikena Tatyana

As for today the development of credit relations of commercial banks and its connection to functioning of state economy depend on acting credit mechanism of state credit system. In the article the author explains the substance of credit mechanism of commercial banks as base of economy stabilization, specifies the structure and main details of this definition via examining of researches made by native and foreign scientific- economists.

Key words: credit mechanism, credit relations, facility, subject/object of the facility, credit policy